

ks. Marek Gilski

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Początkowe stadia życia ludzkiego według Homera

Celem artykułu jest przebadanie najstarszej literatury greckiej pod kątem informacji na temat początkowych stadiów życia ludzkiego. Przedmiotem badania staną się poematy homeryckie – najstarsze zachowane w całości dzieła w języku greckim. Badanie *Iliady* i *Odysei* jest tym bardziej istotne, że poematy te rejestrują szereg pojęć i informacji z okresu pomiędzy XIV a VIII wiekiem przed Chrystusem, są zatem świadkami długiego procesu kształtowania się greckiej refleksji na temat życia¹.

Współczesne publikacje podejmujące zagadnienie początkowych stadiów życia jako punkt wyjścia traktują bądź to dzieła Hippokratesa, bądź to dzieła presokratyków, pomijając wcześniejszą literaturę grecką. Nie oznacza to, że nie przytaczają pojedynczych przypisów z dzieł Homera czy Hezjoda. Brak jest jednak systematycznej refleksji nad literaturą przed Hippokratesem². Przedmiotem analiz są zatem naukowe traktaty, podczas

¹ Poematy homeryckie (*Iliada*, *Odyseja*) powstały i zostały zapisane między połową VIII a pierwszymi dziesięcioleciami VII wieku przed Chrystusem. Por. L. Trzcionkowski, *Historyczne aspekty eposu homeryckiego*, [w:] *Literatura Grecji starożytnej*, red. H. Podbielski, t. I, Lublin 2005, s. 41.

² Por. M. H. Congourdeau, *L'embryon et son âme dans les sources grecques (VIe siècle av. J. C. Ve siècle apr. J. C.)*, Paris 2007; *L'embryon: formation et animation. Antiquité grecque et latine tradition hébraïque, chrétienne et islamique*, ed. L. Brisson, M. H. Congourdeau, J. L. Solère, Paris 2008; A. Muszala, *Embryon ludzki w starożytnej refleksji teologicznej*, Kraków 2009.

gdy dzieła innego typu (poematy, poezja) są niejako poza orbitą zainteresowania. Traktaty naukowe nie powstają jednak w filozoficznej oraz lingwistycznej próżni, lecz przejmują obecne w danym języku pojęcia, niejednokrotnie nadając im nowe znaczenia. Z tego względu na szczególną uwagę zasługuje przebadanie poematów Homera.

Rodzą się zatem pytania: Czy prezentowane przez Hippokratesa i presokratyków tezy nie istniały już wcześniej w refleksji starożytnych Greków? Jakie rozumienie początków życia zawierają najstarsze zachowane w całości w języku greckim dzieła?

Tak pojęty cel sprowadza się do poszukiwania odpowiedzi na szereg szczegółowych pytań. Jak Homer rozumie życie? Jakich pojęć używa na jego określenie? Co one oznaczają? Kto daje życie? Od kiedy istota ludzka żyje? Jak wygląda życie w łonie matki? Sformułowanie odpowiedzi na te pytania nie jest zadaniem łatwym, ponieważ poematy nie są naukowymi rozprawami, lecz poetyckim zapisem wojny trojańskiej i okresu bezpośrednio po niej. Dlatego też z bogatego materiału o charakterze poetyckim trzeba będzie wyselekcjonować te pojęcia i teksty, u których podłoża leży refleksja nad życiem. Zastosowanie metody filologicznej, polegającej na analizie etymologii i kontekstu najważniejszych pojęć związanych z życiem, pozwoli, jak się wydaje, sformułować najbardziej pierwotną grecką koncepcję początków życia ludzkiego.

Przedmiotem analiz staną się najpierw pojęcia stosowane przez Homera na oznaczenie życia, następnie problematyka przekazu życia, rozwoju dziecka w łonie matki, a na koniec kwestie związane z porodem.

1. Terminy oznaczające życie

Homer posługuje się sześcioma głównymi terminami na oznaczenie życia: αἰών, βίος, ζωή, θυμός, μένος, ψυχή³. Razem z formami przymiotnikowymi i czasownikowymi pojawiają się one w poematach ponad 400 razy, co pokazuje, że tematyka życia nie jest marginalna dla Homera. Określenie specyfiki tych pojęć natrafia jednak na spore trudności. Pole semantyczne terminów związanych z życiem jest na tyle szerokie, że niejednokrot-

³ Nie udało się znaleźć w poematach terminu πνεῦμα.

nie niemożliwe jest precyzyjne wskazanie ich znaczenia. Ogrom materiału sprawia, że istnieje konieczność wskazania jedynie głównych idei zawartych w poszczególnych pojęciach.

a) αἰών

Terminem αἰών posługuje się Homer kilkanaście razy na oznaczenie siły vitalnej⁴. Określające go przymiotniki sugerują jakość życia, które może być miłe, słodkie, lecz także krótkie⁵. Pojęcie występuje przede wszystkim w kontekście utraty życia. Homer dwukrotnie wspomina o utracie duszy i życia (ψυχὴ τε καὶ αἰών)⁶, sugerując tym samym jednoczesność tych zjawisk.

b) βίος

Homer używa pojęcie βίος tylko trzykrotnie i zawsze w kontekście takich słów jak troska i opieka. Określa nim aktualny stan życia człowieka, który po wielu nieszczęściach ma wreszcie dobrego władcę i mając zapewniony byt, wie o dobre życie (ἀγαθὸν βίος)⁷. Termin pojawia się także w kontekście pragnienia powrotu bliskiej osoby, która byłaby punktem oparcia⁸. Formą czasownikową βιώω posługuje się Homer, aby zaprezentować dwie przeciwstawne możliwości: życie lub śmierć⁹. Decydujące znaczenie co do perspektywy dalszego życia ma los¹⁰. Udało się znaleźć tylko jeden kontekst, w którym czasownik nawiązuje do idei ożywienia. Jest ono jednak rozumiane w znaczeniu przyjscia z pomocą i uratowania życia człowieka znajdującego się w niebezpieczeństwie śmierci. Ożywienie jest zatem interpretowane jako pomoc w przetrwaniu¹¹.

⁴ W przekonaniu Richarda Janko (*The Iliad: a Commentary*, vol. IV: books 13–16, Cambridge 1992, s. 377) αἰών oraz ψυχὴ są pojęciami równoważnymi pod względem funkcjonalnym.

⁵ *Iliada*, 4, 478; 22, 58; *Odyseja*, 5, 152.

⁶ *Iliada*, 16, 453; *Odyseja*, 9, 523.

⁷ *Odyseja*, 15, 491.

⁸ *Odyseja*, 18, 254–255; 19, 127–128.

⁹ *Iliada*, 8, 429; 10, 174; 15, 511.

¹⁰ *Odyseja*, 14, 359.

¹¹ *Odyseja*, 8, 468.

c) ζωή

Rzeczownik ζωή pojawia się w poematach trzykrotnie i jest rozumiany w znaczeniu majątku¹². We wszystkich homeryckich kontekstach odnosi się do ludzi, którzy w ciągu swojego życia zgromadzili ogromne bogactwo. Pojęcie ζωή określa zatem dorobek życia. Staje się on jednak zarówno udziałem spadkobierców, jak i przedmiotem pożądania ze strony wrogów, gotowych bogatego pozbawić życia, aby sięgnąć po jego własność (ζωή).

Zupełnie inne konotacje posiadają formy przymiotnikowe, imiesłowo- we i czasownikowe związane z rzeczownikiem ζωή. Wskazują one przede wszystkim na życie jako przeciwieństwo śmierci¹³. W tym kontekście podkreślają jednak ogromną wartość samego życia, skoro bliscy (ojciec) chętnie dadzą wielki okup za znajdujących się w niewoli, gdy dowiedzą się, że udało im się zachować życie¹⁴. W przekonaniu Homera ζωή posiadają zarówno bogowie, ludzie, jak i zwierzęta. Życie bogów charakteryzuje on jako łatwe i beztrudne (ῥεῖα)¹⁵, a miano dobrego życia przyznaje ludziom bogatym (εὖ ζώουσι καὶ ἀφνειοὶ καλέονται)¹⁶. Wartość życia jest jednak ściśle związana z perspektywą religijną i dlatego na miano najbardziej niegodziwego wśród żyjących zasługuje ten, kto jest zniechęcony przez bogów, kto nie posiada ich błogosławieństwa¹⁷.

d) θυμός

Paleta znaczeń występującego ponad 200 razy w poematach homeryckich pojęcia θυμός jest bardzo szeroka. Może wskazywać zarówno na negatywny impuls, serce, ducha, percepcję, jak i źródło emocji oraz uczuć, wolę, a nawet

¹² Por. *Odyseja*, 14, 96.206; 16, 429.

¹³ Por. *Iliada*, 2, 699; 5, 157; 7, 308; 12, 10; 16, 436; 17, 153; 19, 288; 22, 436; 23, 70; 24, 704–705; *Odyseja*, 11, 86; 17, 115. Ta opozycja życia i śmierci daje się zauważyć szczególnie w kontekście przebywania Odysa w Hadesie. Por. *Odyseja*, 11, 56; 12, 21.

¹⁴ Por. *Iliada*, 6, 49–50; 11, 131–135; 22, 49–51.

¹⁵ Por. *Iliada*, 6, 138; *Odyseja*, 4, 805; 5, 122.

¹⁶ *Odyseja*, 17, 423; 19, 79.

¹⁷ *Odyseja*, 10, 72–75. Por. także A. Heubeck, A. Hoekstra, *A Commentary on Homer's Odyssey*, vol. II, Oxford 1989, s. 46.

zasadę ożywiająca¹⁸. Częste homeryckie użycie tego terminu wiąże się z momentem śmierci, kiedy to θυμός opuszcza ciało człowieka lub zwierzęcia¹⁹. W kilku kontekstach Homer zdaje się nawiązywać do najbardziej pierwotnego rozumienia pojęcia, zachowując semantyczny związek z łacińskim słowem *fumus*, co sugeruje ożywiająca zasadę (*a vaporous animating principle*), której utrata stanowi fizjologiczną przyczynę utraty przytomności oraz śmierci²⁰.

e) μένος

Poematy homeryckie przywołują pojęcie μένος w bardzo zróżnicowanych kontekstach i znaczeniach. Zawiera ono w sobie zarówno idee mocy, siły, odwagi, namiętności, gniewu, potęgi, władzy, jak i element siły życiowej²¹. Homer posługuje się nim na oznaczenie życia, gdy opisuje moment śmierci. Wtedy człowiek traci zarówno życie, jak i duszę (λύθη ψυχή τε μένος τε)²².

f) ψυχή

Analiza terminu ψυχή napotyka spore trudności przy próbach precyzyjnego ustalenia jego znaczenia. Pojęcie może bowiem wskazywać zarówno na życie, świadomość, oddech, jak i na duszę rozumianą jako nieśmiertelna część człowieka. Wszystkie te znaczenia są obecne u Homera i nie zawsze możliwe jest określenie, o które znaczenie w danym kontekście chodzi. Gdy Homer wspomina o drodze do Hadesu, z pewnością ma na myśli dusze zmarłych²³, gdy jednak mówi o utracie ψυχή, nie zawsze wiadomo, czy chodzi o utratę życia, czy też także o odejście duszy z ciała zmarłego²⁴.

¹⁸ Por. J. Russo, M. Fernandez-Galiano, A. Heubeck, *A Commentary on Homer's Odyssey*, vol. III, Oxford 1992, s. 424.

¹⁹ *Iliada*, 16, 469; 20, 406.

²⁰ J. Russo, M. Fernandez-Galiano, A. Heubeck, *A Commentary on Homer's Odyssey*, vol. III, dz. cyt., s. 98 i 122. Por. także *Iliada*, 13, 671–672; 16, 606–607; *Odyseja*, 3, 455; 10, 163; 12, 414.

²¹ Por. J. Russo, M. Fernandez-Galiano, A. Heubeck, *A Commentary on Homer's Odyssey*, vol. III, dz. cyt., s. 49 oraz 103.

²² *Iliada*, 5, 296; 8, 123.315. Inne sformułowania, w których μένος oznacza życie (ὀπέλυσε μένος καὶ φαίδιμα γυῖα), również nawiązują do momentu jego utraty. Por. *Iliada*, 6, 27.

²³ Por. *Iliada*, 1, 3; 5, 654; 7, 330; 11, 445; *Odyseja*, 24, 1.

²⁴ Por. *Iliada*, 5, 296; 8, 123. Por. także J. Russo, M. Fernandez-Galiano, A. Heubeck, *A Commentary on Homer's Odyssey*, vol. III, dz. cyt., s. 400.

Poematy informują, w jaki sposób życie (lub dusza) uchodzi z człowieka. Dzieje się to np. za pośrednictwem odniesionej rany. Przez nią życie (lub dusza) opuszcza ciało zmarłego²⁵. W poematach pojawiają się również czasowniki ἀναψύχω (ochłodzić, orzeźwić, pokrzepić)²⁶ oraz ἀποψύχω (wypuścić, utracić oddech, zemdleć, osuszyć)²⁷.

Rzeczywistość określona mianem ψυχή jest jednak na tyle ważna, że nic nie posiada w stosunku do niej porównywalnej wartości (οὐ γὰρ ἔμοι ψυχῆς ἀντάξιον)²⁸. Dusza istnieje nadal po śmierci i może zarówno ukazywać się żyjącym, jak i komunikować z nimi²⁹.

Podsumowując, należy stwierdzić, że przytoczone pojęcia, którymi Homer posługuje się na oznaczenie idei życia, pojawiają się w poematach przede wszystkim w kontekście jego utraty. Nawiązują zatem do końcowego etapu ludzkiej egzystencji. Na homeryckie rozumienie życia składają się zarówno środki materialne (cały dobytek), jak i fakt ziemskiej egzystencji. Chociaż życie nie stanowi dla Homera wartości najwyższej (bardziej ceni on honor i sławę), to jednak bohaterowie poematów są gotowi poświęcić wszelkie środki materialne dla uratowania życia swojego dziecka. Idea ożywiania jest obecna w poematach w minimalnym stopniu i związana jest z udzieleniem pomocy człowiekowi znajdującemu się w niebezpieczeństwie śmierci.

2. „Rodziciele ludzi”

Poematy nie opisują szczegółowo procesu początków życia człowieka. Określając Zeusa zarówno jako ojca ludzi i bogów (πατήρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε)³⁰,

²⁵ Por. *Iliada*, 14, 518. Por. także R. Janko, *The Iliad: a Commentary*, vol. IV, dz. cyt., s. 224.

²⁶ *Iliada*, 5, 795; 13, 84.

²⁷ *Iliada*, 11, 621; 21, 651.

²⁸ *Iliada*, 9, 401. Biorąc pod uwagę hierarchię wartości bohaterów homeryckich, w której życie nie jest wartością największą, wydaje się, że w tekście chodzi o duszę rozumianą jako nieśmiertelna część człowieka.

²⁹ *Iliada*, 23, 65 n.

³⁰ To określenie Zeusa pojawia się w poematach 15 razy. Por. np. *Iliada*, 1, 544; 4, 68; 5, 426. Wielokrotnie jest on nazywany mianem ojca bez podawania dodatkowych szczegółów. Świadomość

jak i tego, który zrodził ludzi (γείνειαι)³¹, dają wyraz świadomości, że o życiu ludzkim decyduje sam Zeus. To on jest przyczyną życia i śmierci człowieka³². Tym samym sytuują początek życia w kontekście teologicznym.

W przekonaniu Homera na miano rodziciela zasługują zarówno matka³³, ojciec³⁴, jak i oboje razem³⁵. Ten pogląd wyraża on jednak zawsze za pomocą czasownika „rodzić” (γείνομαι). Nie udało się znaleźć ani w *Iliadzie*, ani w *Odysei* rzeczownika „rodzić” w liczbie pojedynczej. Pojęcie występuje zawsze w liczbie mnogiej (τοκῆες)³⁶, niejako łącząc i zrównując zaangażowanie obojga rodziców w przyjście na świat dziecka.

3. „Kochany syn w łonie matki”

Poematy podejmując problem życia w łonie matki, wspominają w tym kontekście o brzemienności zarówno ludzi, jak i zwierząt³⁷. Wyraźnie rozdzielają moment poczęcia oraz urodzenia, posługując się dwoma różnymi czasownikami³⁸.

Kluczowym tekstem, ilustrującym homeryckie rozumienie natury dziecka w łonie matki, jest zawarty w XIX księdze *Iliady* (Il. 19, 117–118) opis przyjścia na świat Eurysteusa:

ἦ δ' ἐκύει φίλον υἷον, ὃ δ' ἔβδομος ἐστήκει μείς
ἐκ δ' ἄγαγε πρὸ φώως δὲ καὶ ἡλιτόμηνον ἔόντα,

jego ojcostwa mają zarówno zwracający się do niego w modlitwie ludzie, jak i bogowie. Por. *Iliada*, 1, 503; 3, 276; 7, 446; 17, 645.

³¹ *Odyseja*, 20, 202.

³² Na takie rozumienie roli Zeusa wskazuje umieszczenie obok siebie takich słów jak: ὀλωότερος i γείνειαι (*Odyseja*, 20, 201–203), które w przekonaniu komentatorów *Odysei* wyraża dwa wymiary działania bóstwa; stwarzanie i niszczenie. Por. J. Russo, M. Fernandez-Galiano, A. Heubeck, *A Commentary on Homer's Odyssey*, vol. III, dz. cyt., s. 118.

³³ *Iliada*, 1, 280; 3, 238; 5, 896; 6, 24; 13, 777; 21, 109; *Odyseja*, 1, 233; 6, 25.

³⁴ *Iliada*, 5, 800; 15, 526; 21, 142.

³⁵ *Iliada*, 22, 485; 24, 727.

³⁶ Termin występuje u Homera ponad 30 razy. Por. np. *Iliada*, 17, 301; 24, 741; *Odyseja*, 4, 689.

³⁷ Por. *Iliada*, 6, 26; 19, 117; 20, 225; 23, 266; *Odyseja*, 11, 254.

³⁸ Idea poczęcia jest wyrażona czasownikami: κυέω oraz ὑποκίομαι. Ten pierwszy pojawia się w pojęciach pochodnych w Nowym Testamencie (ἀποκυέω, ἔγκυος). Z kolei ideę rodzenia Homer prezentuje, używając czasowników: τίκτω, γείνομαι oraz formuły ἐξάγω πρὸ φώως.

„Tamtą już siedem miesięcy synka w swym łonie nosiła,
tego więc Hera na światło wywodzi, choć było za wcześniej”³⁹.

Homer dziecko znajdujące się w łonie matki, jeszcze przed porodem, określa mianem „kochanego syna” (φιλὸν υἱὸν). W poematach termin „syn” odnosi się zarówno do dziecka noszonego w łonie matki, jak i do dorosłego człowieka⁴⁰. Choć cały tekst dotyczy przedwczesnego porodu (w siódmym miesiącu), to jednak użyty w tym miejscu czas przeszły *imperfectum* (ἔκκει) sugeruje, że matka przez cały okres ciąży nosiła w swoim łonie syna. Nie istnieje w tym kontekście w sensie terminologicznym różnica między dzieckiem poczętym i noszonym w łonie matki a tym już narodzonym. W analizowanym tekście w siódmym miesiącu ciąży dochodzi do porodu, a mówiąc językiem Homera do wyprowadzenia syna na światło (ἐκ δ’ ἄγαγε πρὸ φώως)⁴¹. Autor poematów przedwcześnie narodzone dziecko określa terminem ἠλιτόμηνος. Słowniki w tłumaczeniach tego pojęcia odsyłają tylko do faktu przedwczesnego urodzenia (*untimely born*), podkreślając fakt pewnego braku czasowego (*missing the right month*)⁴². Nie sugerują natomiast żadnych innych braków w obszarze rozwoju dziecka⁴³.

W innych homeryckich tekstach brak jest szczegółów na temat okresu między poczęciem a urodzeniem. Na uwagę zasługują jednak terminy, którymi posługuje się Homer. Wspominając klacz brzemienneą mułem⁴⁴, określa źrebię przed narodzeniem pojęciem βρέφος, które w późniejszej literaturze greckiej odnosi się zarówno do dziecka w łonie matki, jak i do noworodka⁴⁵.

³⁹ Homer, *Iliada*, tłum. K. Jeżewska, Warszawa 1999, s. 343.

⁴⁰ Por. *Iliada*, 1, 489; 4, 403.

⁴¹ *Iliada*, 19, 118. Ta sama formuła pojawia się jeszcze w *Iliadzie*, 16, 188 w odniesieniu do narodzin syna Hermesa.

⁴² *Słownik grecko-polski*, red. Z. Abramowiczówna, t. 2, Warszawa 1960, s. 419; H. G. Liddel, R. Scott, *A Greek-English Lexikon*, compiled by [...], a new ninth Edition revised and augmented by H. S. Jones, Oxford 1940 (repr. 1953), s. 769.

⁴³ Na uwagę zasługuje etymologia terminu ἠλιτόμηνος. P. Chantraine (*Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Paris 2009, s. 54) wywodzi ją od słowa ἀλειτής oznaczającego winowajcę i podkreśla obecną w pojęciu ἀλειτής ideę braku, winy oraz grzechu (*l'idée de la faute, du péché*). Termin ἀλειτής pojawia się u Homera w: *Iliada*, 3, 28; *Odyseja*, 20, 121.

⁴⁴ *Iliada*, 23, 266.

⁴⁵ W Nowym Testamencie pojęcie βρέφος oznacza bądź to dziecko w łonie matki (Łk 1, 41.44), bądź to niemowlę (Łk 2, 12.16; 18, 15; 2 Tm 3, 15; 1 P 2, 2).

Homer dwukrotnie posługuje się słowem γονή, które u późniejszych autorów będzie przyjmowało takie znaczenia, jak: „nasienie, zarodek, płód, narząd rozrodczy”. W jednym wypadku chodzi o brak jakiegokolwiek potomstwa, które mogłoby przejąć władzę po ojcu, skoro jedyny syn umiera przedwcześnie⁴⁶. Użyte w tym kontekście sformułowanie (παίδων ἐν μεγάροισι γονή) sugeruje fakt nieposiadania nawet zarodka czy płodu dziecka, co oznacza brak jakichkolwiek perspektyw na pojawienie się następcy tronu. W drugim natomiast wypadku jest mowa o zakresie prześladowania ze strony bogów, które nie dotyka wszystkich potomków z rodu Arkejsjosa⁴⁷. Z pewnością ktoś z tego rodu przeżyje i przejmie władzę.

W kwestii terminologicznej Homer jawi się jako prekursor pojęć z zakresu rozwoju dziecka w łonie matki. Ewolowały one i albo poszerzały swoje znaczenie o nowe aspekty albo też wchodząc w krąg pojęć naukowych, zawężyły swoje znaczenie.

4. „Wyprowadzenie na światło”

Za poród w poematach homeryckich odpowiada niemal zawsze bogini Ejlejtija⁴⁸. W jednym wypadku poematy wspominają o Herze jako bogini, która przyspiesza poród⁴⁹. Ejlejtija natomiast może go opóźnić⁵⁰. Obie tego typu sytuacje musiały występować w czasach, o których wspomina Homer. Były to zjawiska na tyle odbiegające od normy, że interpretowano je za pomocą ingerencji boskiej. Poematy są jednak świadkiem, że w VIII wieku przed Chrystusem istniała świadomość pewnej normy w kwestii długości trwania ciąży. Zdarzały się zatem przypadki zarówno przedwczesnych porodów, jak i opóźnionych.

⁴⁶ *Iliada*, 24, 539–540.

⁴⁷ *Odyseja*, 4, 754–756.

⁴⁸ Bogini pojawia się w poematach pięciokrotnie (*Iliada*, 11, 270; 16, 187; 19, 103.119; *Odyseja*, 19, 188). Jest ona określana epitetem μογοστόκος (przynosząca bóle porodowe). Ból rodzenia dziecka charakteryzuje Homer za pomocą słów: „gwałtowny” (δριμύ) oraz „ostrzy” (ὄξύ). Por. *Iliada*, 11, 269–270. W jednym przypadku (*Iliada*, 11, 270) poematy posługują się liczbą mnogą, sugerując istnienie wielu bogiń odpowiedzialnych za poród. Są one córkami Hery, która opiekuje się małżeństwem. Por. B. Hainsworth, *The Iliad: a Commentary*, vol. III: books 9–12, Cambridge 1993, s. 255.

⁴⁹ *Iliada*, 19, 117–118.

⁵⁰ *Iliada*, 19, 119.

Homer poświadcza nie tylko fakt, że przeżyło narodzone siedmiomiesięczne dziecko, lecz również fenomen narodzin bliźniaków. Poematy wspominają o bliźniakach pięciokrotnie, co może wskazywać, że nie były to zdarzenia rzadkie⁵¹. O tym, że nie traktowano takich narodzin w kategoriach sytuacji nienormalnej, świadczy fakt, że zdarzała się ona także w świecie boskim, ponieważ Śmierć i Sen były bóstwami uważanymi za bliźnięta⁵².

W przekonaniu Homera bliźnięta wykazują podobieństwo pod względem zachowania. Dlatego braci bliźniaków porównuje bądź to do dwóch lwów, bądź to do dwóch jodeł⁵³, podkreślając jednocześnie wspólnotę losu (wspólny moment śmierci)⁵⁴ oraz dobrą zdolność do współpracy⁵⁵. Ta współpraca bliźniąt widoczna jest także w świecie bogów, gdzie Sen i Śmierć podejmują wspólne działania⁵⁶.

Terminem „embrion” (ἔμβριον) określane jest w poematach zwierzę tuż po urodzeniu⁵⁷. Pojęcie odnosi się do nowonarodzonych jagniąt lub kóz. Homer trzykrotnie powtarza identyczne sformułowanie o dojzeniu kóz i owiec, po którym zwierzętom podstawiane są młode do ssania. W kolejnych wiekach pojęcie ἔμβριον zmieni swe znaczenie i będzie określało dziecko w łonie matki. To homeryckie, a zatem najstarsze użycie słowa⁵⁸ wydaje się korespondować z etymologią terminu ἔμβριον, który pochodzi od słowa βρύω, posiadającego m.in. następujące znaczenia: „być pełnym, przepelnionym, obfitować, rozkwitać”. Wyraźnie obecna jest w tym słowie idea pełni⁵⁹. Antyczne *Scholia* do Homera również podkreślają związek słowa z takimi czasownikami jak: βρύω oraz θάλλω⁶⁰. Są jednocześnie świadkami przemiany znaczeń pojęć homeryckich. Dla komentatorów alek-

⁵¹ *Iliada*, 5, 548; 6, 26; 16, 672.682; 23, 641.

⁵² *Iliada*, 16, 672.

⁵³ *Iliada*, 5, 548–560.

⁵⁴ *Iliada*, 5, 553; 6, 27.

⁵⁵ *Iliada*, 23, 641–642.

⁵⁶ *Iliada*, 16, 671–683

⁵⁷ *Odyseja*, 9, 245.309.342.

⁵⁸ Następnym autorem greckim, który posłuży się pojęciem ἔμβριον, będzie dopiero Ajschylos w wystawionych w 458 roku przed Chrystusem *Eumenidach*. Por. R. Chodkowski, *Ajschylos i jego tragedie*, Lublin 1994, s. 26.

⁵⁹ Por. A. J. van Windekens, *Dictionnaire étymologique complémentaire de la langue grecque*, Leuven 1986, s. 51; P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, s. 190–191. Homer posługuje się czasownikiem βρύω na oznaczenie drzewa, które kwitnie białym kwiatem. Zob. *Iliada*, 17, 56.

⁶⁰ *In Iliadem* 17, 56.

sandryjskich ἔμβριον oznacza dziecko w łonie matki, podczas gdy βρέφος dziecko narodzone⁶¹.

Gdy Homer wspomina o noworodku, posługuje się zwrotem νέον γεγάώς⁶². Jest to zwrot, który może wskazywać na moment tuż po porodzie, kiedy dziecko nie ma jeszcze nadanego imienia⁶³.

W przekonaniu Homera poród jest jedynie wyprowadzeniem dziecka na światło dzienne⁶⁴. Nie stanowi zatem jakiegś istotnej cezury w rozwoju dziecka.

Podsumowanie

Literatura grecka od samego początku poświęcała wiele miejsca refleksji nad życiem. Dlatego też wypracowała szereg pojęć, którymi próbowała opisać ten fenomen (αἰών, βίος, ζωή, θυμός, μένος, ψυχή). Terminy te obok idei życia zawierają również odniesienia niemal do wszelkich sfer ludzkiej egzystencji. Bogactwo znaczeń i perspektyw, które zawierają w sobie pojęcia stosowane przez Homera na oznaczenie życia, wskazuje na świadomość, jak trudno jest w pełni opisać tę rzeczywistość. Poematy najczęściej wspominają o życiu w kontekście jego utraty. Łatwiej bowiem było opisać zjawisko śmierci, ponieważ był to fenomen możliwy do zaobserwowania. Początki życia natomiast wymykały się obserwacji i dlatego w poematach rzadko znajdujemy odniesienia do idei początku. Utwory Homera są świadkami rodzenia się terminologii związanej z życiem ludzkim. Znajdujemy w nich pojęcia nawiązujące do faktu poczęcia (γείνομαι, κτέω, τίκτω, ὑποκύομαι), pozostawania w łonie matki (βρέφος, γονή) oraz narodzenia (τίκτω, γείνομαι, ἐξάγω πρὸ φῶος). Homer rozumie pojęcie „embriion” (ἔμβριον) w niespotykanym w późniejszej literaturze sensie. Odnosi je bowiem nie do dziecka w łonie matki, ale do istoty już narodzonej.

Trudno mówić o jakiegś spójnej homeryckiej koncepcji życia. Za mało jest informacji w tym zakresie. U początków ludzkiego życia znajdują się

⁶¹ *In Odysseam* 9, 245.

⁶² *Odyseja*, 4, 112.144; 19, 400.

⁶³ *Por. Odyseja*, 19, 400–404.

⁶⁴ *Por. Iliada*, 16, 188; 19, 103–104.118.

jednak zarówno wpływ bogów, jak i rola obojga rodziców. Homer wydaje się dowartościowywać rolę nie tylko ojca, ale i matki w procesie poczęcia ludzkiego życia i dlatego można go uważać za prekursora tych późniejszych poglądów, które będą doceniać rolę obojga rodziców.

Summary

The First Stages of Human Life According to Homer

The article tried to find a response to the question how Homer identified the first stages of human life. The analysis helped to make the following conclusions:

Many Greek terms used to describe human life (αἰών, βίος, ζωή, θυμός, μένος, ψυχή) show awareness of ancient Greeks for the rich phenomenon of human life and the difficulties in describing it precisely;

Homer's works testify to the rising of the terminology connected with human life. Among them we can find the terms referring to the fact of conception (γείνομαι, κτέω, τίκτω, ὑποκύομαι) and birth (γείνομαι, ἐξάγω πρὸ φώως, τίκτω). Homer understands the notion of "embryo" in a quite different way comparing it to the later literature. He refers this term not to a child in the mother's womb, but to a child already born.

According to Homer's opinion childbirth does not constitute any significant turning point in human life.

The new life is a result of God's cooperation with parents.

Keywords: the first stages of human life, Homer, embryo

Słowa kluczowe: początkowe stadia życia ludzkiego, Homer, embrion